

gondolkodott és ezeket gondolta Ultima Pannonia egyik jelentős intellektusa a negyvenes-ötvenes években.

Szorongva várom azonban, mi lesz a sorsa ennek a könyvnek. Amit ugyanis a kezünkben tartunk: félkész mű. A kézirat előkészítője (aki az 1988-ban Pécsen megjelent rövidebb kiadás szerkesztője is volt) nem végzett jó munkát. Legalább egy név- és tárgymutatót készítenie kellett volna – ennek hiányában ez a szép kiállítású könyv jószíval használhatatlan: nem lehet tájékozódni benne –, továbbá elkelt volna egy gazdaságos jegyzetapparátus és forrásmutató is.

Az ideális az lenne, ha most Pécsen – mondjuk Tüskés Tibor vagy Bertók László szellemi vezetésével – fiatal irodalomárokból, klasszika-filológusokból, vallástörténészekből szerveződne egy kutatócsoport, amely filológiailag földolgozná AZ ELVESZETT PARADICSOM-ot. A csoport tagjai egymás között fölosztván a munkát, megkeresnék és ellenőriznék a könyvben olvasható antik és modern idézetek és utalások lelőhelyét, lajstromba szednék Várkonyi forrásait, összegyűjtenék a műre vonatkozó levelezését, analitikus tárgymutatót készítenének a könyvhöz, majd ennek a műhelymunkának a tapasztalatai alapján készítenék elő kiadásra az esetleg még meglévő kéziratokat. Ennek a munkának az egyik hozadéka az lenne, hogy eredményeinek ismeretében értelmesen lehetne beszélgetni Várkonyi Nándor könyvéről és szellemi helyéről a magyar irodalomban; a másik hozadéka pedig az, hogy szakmájukra komolyan készülő egyetemisták számára alig lehetne jobb iskola az ilyen műhelymunkánál.

Amitől komolyan félek, az az, hogy mindezek helyett néhány gyanús műveltségű rajongó sajátítja ki magának a szerzőt és művét, akik egy ideig abban reménykednek, hogy AZ ELVESZETT PARADICSOM az új Adam Kadmon házilagos kivitelezésének receptjét tartalmazza (különös tekintettel a Vízöntő korára, amelybe belépendők vagyunk), majd amikor néhány év múlva új bálványt keresnek maguknak, akkor Várkonyi Nándort mindenki tökéletesen el fogja felejteni.

Steiger Kornél

A MEG NEM ÉLT KALAND

*Kőbányai János: Jeruzsálemi évtized
Tevan, 1994. 240 oldal, 333 Ft*

A jó útinaplók mindig arra serkentenek, hogy nyomukban fölkerelkedjünk; a jó író a szemünk meghosszabbítása, érzékeink kiterjesztése rég vagy soha nem látott vidékekre. Különösen nagyra értékeljük tudását, ha olyan országról beszél, amely nemcsak „érdekes”, hanem valamiért problematikus is. Izrael – születése pillanatától, de már megszületése előtt is – ilyen volt, örökkön magában hordozva a történelem alapkonfliktusait. Ezért az útinaplótól nemcsak leírást várunk, mint egy bedekkertől, hanem szubjektív élményekkel átítatott helyzetelemzést, amelyből az olvasó nem egyszerűen tudomásul veszi, hanem át is éli a történelmet.

A JERUZSÁLEMI ÉVTIZED kifelé szóló naplótöredékek sorozata. Egymás mellé illesztett események mindennapokról, ünnepekről, katasztrófákról, s mindezek között elmélkedések, amelyeket pillanatok hívnak elő, megszakítva az élménybeszámolót.

Sok-sok magyar számára Izrael nem egy másik ország, hanem több annál. Hiszen a második világháború után ezek keltek útra, s egy darabka múltunkat is magukkal vitték; szörnyűségeket, amelyek már itt is, ott is beégetődtek az emlékezetbe. Kőbányai János azért indíthatta könyvét afféle előhanggal, mert tudja, hogy mindez igen érzékeny dolog. Az útinapló hamis, ha leírásai mögött nem húzódnak meg erre felelő gondolatok.

Az olvasó, ha ilyen részletes beszámolóznak kezd neki, rendszerint választ vár, mert azt gondolhatja, hogy az író azért szólalt meg drámai hangon, mert erről a drámáról, a zsidóság örök gondjairól van később is mondanivalója. Kíváncsi arra, hogy az utazó, aki lelkelével már kissé be is rendezkedett jól ismert országában, mit tár föl mindabból, amit előszavában fontosnak tartott elmondani a Duna színéről, amely kéknek látszik, de sokak számára véres. Nagy lehetőség egy ilyen könyv, mely Izraelt magyar gondolatokon át mutathatja; kibontakozhat benne az *ott* és *itt* kettőssége, hiszen a diaszpóra és a Szentföld zsidósága más-más bajokkal küszködik, de e bajok valahol a múltban összeérnek.

Várjuk, hogy e feszültséggel induló könyv a szagatott menete során szól majd e feszültség természetrajzáról. Mert a történelemtől – legalábbis most – nem tekinthetünk el. Várjuk, hogy az események közül a szerkesztési elv, mint valami előhívószó, adja ki a szerző válaszait.

A drámai bevezető után váratlanul az író emlékeibe toppanunk, amelyek – mint a lélekállapot leírása – keretül szolgálhatnak könyvünkhöz. Am a múltbéli epizód 1983-ban hirtelen megszakad, s mi két esztendővel később kezdjük meg izraeli élményeinket. Sokfelé elvetődünk: városokba, egyetemekre, ünnepekre, választási küzdelembe, a Siratófalhoz; kellő sokszínűség ahhoz, hogy képzeletünkben megjelenjék egy ország, ha sohasem láttuk. De ha sok mindenre vágyunk, kincseink között rendet kell tartanunk, mert különben a színek irányíthatatlanul összefolynak, s a képünk szürke lesz. Ez a lelkes hangú beszámoló, mely a magyar zsidók, sőt nem zsidók számára is sok problémáról szólhatna, nem kerekedik tablóvá. Itt minden az emlékezet vagy az élmény szeszélye alapján kiválasztott s egymás mellé tett cserepekből áll, amelyeket csak két dolog kapcsol össze: ugyanaz az ország a helyszínük, és ugyanaz a szem rögzítette őket. Mindaz, ami elénk kerül, megtartja *darab* természetét, önállóságában, szigorú elszigeteltségében él csak. Mint egy növény sejtjei, állnak egymás mellett fallal elválasztva a történetek, csakhogy itt hiányzik a növény eleven-sége, organizmusa, amelytől a holt anyag föl-éledne. Nem kapunk mozgóképet Izraelről, melyről mégiscsak kétszázötven oldalon keresztül beszél valaki. S kivált nem válnak fontossá azok a természetükben fontos kérdések, amelyekre a bevezetőben föl-készültünk. A zsidóság nagy kérdéseire csak példák a válaszok, példákat pedig – hála a történelemnek – még nemzedékeken át is jól tudunk.

Ha egy-egy naplóbejegyzésre összpontosítunk, figyelmen kívül hagyva, hogy nem *könyvet*, hanem csak *lapokat* olvasunk, pillanatokra akad olyan epizód, amelynek részesei leszünk: a betlehemi karácsonynak vagy a magyar születésű izraeli zsidó apáca életének. E precízen rögzített följegyzésekben az *események* szólnak, a helyszín vagy a történés változatossága. Ha a szerző *dinamikus* világot

választ, mintha volna miről írnia; van „cselekmény” s nyomában némi lendület. Az ilyen, valamelyest sodró fejezet ritka. A könyv nagy része *statikus*, mint például A REBE TÁNCA, amely látványnak mozgalmas, ám fordulatokban szegény, így nem marad más, mint az elmélkedés a zsidó lét problémái fölött. Csakhogy bölcsekedésnek ez kevés, felszínen futó gondolatok, vissza- és visszahozva a sokszor tudottat: „*Ez a tánc nem öncélú szórakozás, hanem mindannak a hűségnek, vonzalomnak és összeforrásnak a kifejezése, ami már szavakba nem önthető. Mint a szerelem. A léthez, az emberi léthez fűződő szerelemnek az igénylése, önfelelt megpecsételése egy olyan tárgyon keresztül, amely alapjaiban ragadja meg a teljes egészében felfoghatalan létezését. Ez a tárgy: a Tóra.*”

Végül valami furcsa eleggyel találkozunk, mert az írónak sem igazi ötletekre, sem az ország leírására nem maradt ideje. Beteljesítve ezzel Bálint Györgynek az útinaplóról szóló aggodalmait: „...a műfaj, ha kevert is (tehát laza és kényelmes) – nem kevésbé nyugtalanító és kényelmetlen. A túl nagy esztétikai szabadság, a forma túlságos rugalmassága komoly veszéllyel jár. Könnyen elkövethetjük benne a legsúlyosabb irodalmi fő bűnököt: köztük a bőbeszédűséget. Ezért az ilyen műfajoknál kell a legszigorúbb önfigyelem. Nem csekély feladat: keményen kordában tartani magunkat a korlátlan szabadság láttára.”

Kőbányai János elköveti az irodalmi főbűnt: nem fejelemzi magát. Ezért nem tudunk belefeledkezni a műbe, mindabba, ami vele történt. Valami folyton kikökölt: az erőfeszítés érzése. Szinte minden oldalon sejteni, hogy kihívásra válaszol. Irodalmat akart csinálni, pedig csak el kellett volna mondania, amit látott, erőmutatványok nélkül, bízva abban, hogy mindaz, amiről beszél, cícomák és diszek nélkül is elképzelhető. Mert minduntalan természetleírásokba ütközünk, mintha a világ összes jelzőjét és kötőjelét ebben az egyetlenegy könyvben szeretné fölhasználni: „*Az elcsigázó tompa sötétség birodalma után ismét biborpir futja végig a közepén arany köldök-gömb-mecset-ékes, mohos-rózsaszín kőcsipke hullámmzást, s az égi és földi csillagok fölragyogása kíséretében a bíborból mélykébbe olvadó, felemelő pillanatban az egész nap az égen elkenődött maszatként asszisztáló Hold azonnal átveszi a biztató delejezés: a hívás főszerepét.*” Az efféle mondatokkal nemcsak az a baj, hogy szinte falvédő-

re kíváncsoznak, hanem magukkal viszik az egész könyvet, az olvasó figyelmét, s ettől semminek nincs döntő ereje.

Emlékmű ez, egy hosszú izraeli magánút emléke; ez idő alatt persze sok minden történt. Öböl-háború, melyről közepes hírlapi közvetítést kapunk. Választások, melyről a beszámoló a százalékokkal, parlamenti helyekkel, pártokkal külpolitikai kommentárhoz hasonlít, s nem egy izgalmas út izgalmas állomása. A műből kiderül, hogy a szerző, miközben könyvnek szánt foljegyéseit írta, újságtudósítóként is dolgozott. E két műfaj itt kereszteződik, s érezni, hogy óhatatlanul hatottak egymásra. Az újságcikktől napi elemzést vagy összefoglalót várunk, az útleirástól életet, hosszú időre szóló benyomásokat, melyeket évekkel később is érdemes visszapörgetni.

Időnként elmélyültebben próbált meg visszaadni valamit abból, ami egy ország lelkéből, habitusából, szokásaiból megérinthat. A szerző köztudottan a zsidó kultúra ismerője, alighanem a tudása is megvan ehhez. Ám e tudást elnyomja az élmények túlzott szubjektivitása, ami olykor inkább a szerzőt hozza közelebb, mint azt, amire kíváncsiak vagyunk.

A szerzőt mutatja föl a stílus is, amely távol tartja az olvasótól az élményt. Egyszerre akar mindent elmondani, nehogy valami kimaradjon, s jelzőkbe dobálja mondandóját. Ettől az egész úgy hat, mint egy rokokó frizuraépítmény, mely kihívón az arc fölé tornyosodik, semmibe véve viselőjét: „*a javarészt kántáló orrhangon, brooklyni szlengben hadaró, ilyenkor sábbátkor népes csoportokban a zsinagógából haza- vagy vendégségbe tartó fekete ruhás férfiak és tarkabarka hosszú szoknyás, szvetteres feleségeik és viháncoló apróságai lakta negyed...*”. Ha nem leír, régen ismert pályákon jár, anélkül hogy meglepetéseket hozna. Igazolva ezzel stílus és gondolat együtt futását, mert ilyenkor minden erőfeszítésünket az köti le, hogy tájékozódjunk a mondatrészek között: „*Magyar szempontból is igen tanulságos végigkísérni a jelenlegi izraeli választásokat, hiszen nem egy kulturális, érzelmi és helyzeti azonosság mellett az új világrendbe való alkotó beilleszkedés kihívása közös problémája e két hagyományosan nagyhatalmak ütközéspontjában makacsul fennmaradó kulturális egységében elszigetelt népek.*” Egy

ilyen grammatikai útvesztő sok bizonytalanságot rejt el, s a mi feladatunk megfejteni, mi „*az új világrend*”, mi az „*alkotó beilleszkedés kihívása*”. Ilyenkor Babits nevezetes mondata szólal meg: minden rossz mondat törött ablak, melyen át rossz gondolatra látni. E nyelvtani bűvészmutatványok között a szerző hangja néha még idegen nyelvekre is átvált – világpolgár –, kár, hogy angolságába, franciaságába hibáz csúsznak (*grand pousta d'Hongrie*). Mindezek bűnök, kivált, ha a szerző nagyon író szeretne lenni, aki Izraelt nem ösztöndíjasként, kirándulóként, zsidóként, hanem íróként látja („*éreztem-tudtam mint író, hogy ez a himnusz illik és csakis ez illik ide...*”).

Ebben a könyvben a látnivaló mintha csak ürügyül szolgált volna arra, hogy Kőbányai föltárja elmékedéseit a zsidóság körül. Pedig a jó szem sok mindent meglát, s főleg azt, amiben kimondatlanul is ott a történet. Így juthat el egyszerre múltba és jelenbe, így léphet át határokat, összekötve az ottot és ittét. Az útinapló sokféle lehet. Megtűri a reflexiókat, a szokatlanságot, amely az utazás különleges lázában születik. Nincs olyan kirándulás, ahonnan ne térnénk vissza végtelen kalanddal.

Várkonyi Benedek

A KÉRDŐJEL POÉZISE

Primo Levi: *Ember ez? – Fegyvernyugvás*
Fordította Magyarósi Gizella
Európa, 1994. 476 oldal, 498 Ft

„Ne is próbáld megérteni”, írta Levi egyik auschwitz-i fogolytársa a csajkája aljára, oda, ahová a többiek azonosító számukat szokták bekarcolni. „*Rég lettem már arról, hogy megértsen, mi történik*”, írja Levi is memoárkönyvében, néhány hetes fogoly-önmagáról. De mert az EMBER EZ?-ben lankadatlanul az irracionális lágerlét belső törvényeit kutatja, megerősítő mondatával inkább poétikai háttérrel húz: narrátorlényét és szereplőlényét különválasztja, s elemző, megérteni és megértetni törekvő íróként tudatosan végigvezeti szenvedő hősét – múltbeli önmagát –